

Η Παγκοσμιότητα του Τοπικού

Doreen Massey

Massey D. (1994) "A Global Sense of Place", στο *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press. Στα ελληνικά στο: *Νέα Οικολογία*, 1995, σελ. 56-61, μτφρ. Γ.Παρασκευόπουλος

Συχνά λέγεται ότι ζούμε μια εποχή επιτάχυνσης των πάντων – και διάχυσής τους. Το κεφάλαιο, ιδίως οι χρηματοοικονομικοί τομείς, περνάει μια νέα φάση διεθνοποίησης. Περισσότεροι ταξιδιώτες κινούνται με μεγαλύτερη συχνότητα και σε μεγαλύτερες αποστάσεις. Τα ρούχα που φοράμε έχουν κατά πάσα πιθανότητα φτιαχτεί σε ένα φάσμα χωρών, που ξεκινάει από τη Λατινική Αμερική και φθάνει ως τη Νοτιοανατολική Ασία. Το δείπνο μας αποτελείται από τρόφιμα με προέλευση απ' όλο τον κόσμο. Κι αν έχετε υπολογιστή στο γραφείο σας, μπορεί αντί ν' ανοίγετε ένα φάκελο που έκανε μέρες για να διασχίσει τη χώρα, να σας διακόπτει τώρα κάποιο μήνυμα στο email.

Η «χωροχρονική συμπίεση» και ο τόπος

Η οπτική αυτή γωνία για την εποχή μας κάνει συχνά πλέον την εμφάνισή της σε ένα ευρύ φάσμα βιβλίων και ειδικών περιοδικών. Πολλά απ' όσα γράφονται για το χώρο, το χρόνο και τη μεταμοντέρνα εποχή υπογραμμίζουν μια νέα φάση στο φαινόμενο που ο Μαρξ είχε κάποτε αποκαλέσει «εκμηδένιση του χώρου από το χρόνο». Η τάση αυτή υποστηρίζεται ότι έχει αποκτήσει καινούργια σημασία, ότι έχει φθάσει σ' ένα νέο επίπεδο: πρόκειται για το φαινόμενο που έχει πάρει το όνομα «χωροχρονική συμπίεση». Και η γενική αποδοχή ότι όντως κάτι τέτοιο συμβαίνει σηματοδοτείται από την υποχρεωτική σχεδόν χρήση, στον γραπτό λόγο, φρασεολογίας και ορολογίας όπως: επιτάχυνση, Παγκόσμιο Χωριό, υπέρβαση των φραγμών του χώρου, σβήσιμο των γραμμών του ορίζοντα και ούτω καθεξής.

Ένα από τα αποτελέσματα είναι και η εντεινόμενη αίσθηση αβεβαιότητας για το τι εννοούμε όταν μιλάμε για «τόπους» και τι είδους σχέσεις αναπτύσσουμε μαζί τους. Με όλη αυτή τη διαρκή κίνηση και ανάμειξη, πώς μπορούμε να διατηρήσουμε την αίσθηση της τοπικότητας και της ιδιαίτερης σημασίας κάθε τόπου; Στον σημερινό κατακερματισμό και την πολυδιάσπαση, αντιπαράθεται η (ωραιοποιημένη) εικόνα μιας εποχής όπου οι τόποι υποτίθεται πως κατοικούνταν από ομοιογενείς και συνεκτικές κοινότητες. Η αντιπαράθεση είναι, βέβαια, αμφίβολη ήδη από την αρχή: «τόπος» και «κοινότητα» σπάνια μόνο υπήρξαν έννοιες ταυτόσημες. Η σποραδική, πάντως, επιθυμία για μια τέτοια συνοχή αντικατοπτρίζει τον γεωγραφικό κατακερματισμό, την αποδιάρθρωση του χώρου στους καιρούς μας. Και, σποραδικά πάλι, έχει επίσης συνδεθεί με πράγματα που αποτέλεσαν το υπόβαθρο για απαντήσεις αμυντικές και αντιδραστικές εκδοχές του εθνικισμού, επιστροφή σε «κληρονομίες», αποκάθαρση από μιάσματα, αποκάλυπτα αρνητική διάθεση για τους νεοφερμένους και «ξένους». Τέτοιες απαντήσεις έκαναν, μεταξύ άλλων, ορισμένους να βλέπουν και την ίδια την έννοια του τόπου, και την αναζήτηση του περιεχομένου της, ως κάτι νομοτελειακά αντιδραστικό.

Μπορούμε άραγε να αναθεωρήσουμε την αντίληψή μας για την έννοια του τόπου; Μήπως μια προοδευτική θεώρηση του τόπου –όχι περιχαρακωμένη και αμυντική, αλλά εξωστρεφής και ανοιχτή, με επάρκεια για την εποχή της χωροχρονικής συμπίεσης- είναι τελικά εφικτή; Για αφετηρία, υπάρχουν ορισμένα ερωτήματα για την ίδια τη χωροχρονική συμπίεση. Ποιος είναι που τη βιώνει και πώς; Πλεονεκτήματα και οδυνηρές παρενέργειες κατανέμονται όλα με τον ίδιο τρόπο σε όλους μας;

Για να αρχίσουμε με ένα παράδειγμα: Ως ποιο σημείο η τρέχουσα αξιολόγηση της χωροχρονικής συμπίεσης εκφράζει κατά βάση την οπτική γωνία ενός Δυτικού κληρονόμου της αποικιοκρατικής παράδοσης; Την αίσθηση αποδιάρθρωσης που αισθάνονται ορισμένοι στη θέα ενός οικείου κάποτε δρόμους της συνοικίας τους, πλαισιωμένου σήμερα με μια συνεχή σειρά πολιτισμικών εισαγωγών –την πιτσαρία, το κεμπάπ, το υποκατάστημα της αραβικής τράπεζας-, οι αποικιοκρατούμενοι λαοί σε όλο τον κόσμο πρέπει να τη βίωσαν για αιώνες, από την άλλη βέβαια σκοπιά: παρακολουθώντας την εισαγωγή ή και υιοθετώντας ίσως τη χρήση των προϊόντων του ευρωπαϊκού αποικισμού (από τα νέα μέσα μεταφοράς ως τα συντηρημένα τρόφιμα) και αργότερα των ΗΠΑ, μαθαίνοντας να πίνουν Κόκα Κόλα και να τρέφονται με σιτάρι αντί για ρύζι ή για καλαμπόκι, ακριβώς όπως δοκιμάζουμε εμείς σήμερα τις διαφορές μεξικάνικες σπεσιαλιτέ.

Ο χρόνος, ο τόπος και το φύλο

Δεν αρκεί, όμως, να φέρουμε απλώς στο φως τη συγκαλυμμένη εθνοκεντρικότητα της έννοιας της χωροχρονικής συμπίεσης και της σημερινής της επιτάχυνσης. Απαραίτητο είναι, παράλληλα, να διερωτηθούμε και για τα αίτιά της. Τι καθορίζει το βαθμό κινητικότητας του καθενός μας, βαθμός που επηρεάζει και την αντίληψή μας για το χώρο και τον τόπο; Η χωροχρονική συμπίεση αναφέρεται σε μετακινήσεις και επικοινωνία που διαπερνούν το χώρο σε διεύρυνση των γεωγραφικών αποστάσεων που αντιστοιχούν στις κοινωνικές επαφές και σχέσεις, αλλά και στο βίωμα που αποκομίζουμε απ' όλα αυτά. Η συνηθισμένη ερμηνεία για τη χωροχρονική συμπίεση είναι ότι πηγάζει κατά κύριο λόγο από τη δράση του κεφαλαίου και από την εντεινόμενη σημερινή του διεθνοποίηση. Κατά την εκδοχή αυτή, λοιπόν, τον κόσμο τον κινούν χρόνος, χώρος και χρήμα, κι αυτά κινούν κι εμάς τους ίδιους στα ταξίδια μας. Υποστηρίζεται έτσι ότι τον τόπο που κατανοούμε και βιώνουμε το χώρο τον καθορίζει ο καπιταλισμός και η εξέλιξή του.

Σίγουρα, όμως, η εξήγηση αυτή δεν αρκεί. Τη βίωση του χώρου την επηρεάζουν αρκετά ακόμη πράγματα, κι ανάμεσά τους βρίσκονται σαφώς η φυλή και το φύλο. Το πόσο μπορούμε να ταξιδέψουμε από χώρα σε χώρα ή να περπατήσουμε στο δρόμο τη νύχτα ή να τριγυρίσουμε μακριά από το ξενοδοχείο σε μια ξένη πόλη δεν το επηρεάζει μόνο «το κεφάλαιο». Σειρά ερευνών έχουν καταδείξει, παραδείγματος χάριν, τους περιορισμούς που επιβάλλονται στην κινητικότητα των γυναικών –με χίλιους διαφορετικούς τρόπους, από την άμεση σωματική βία ως τις ενοχλητικές πονηρές ματιές ή την υποβολή της αίσθησης ότι «δεν είναι για σένα εδώ»- ότι από «το κεφάλαιο» αλλά από άντρες με σάρκα και οστά. Ένα άλλο παράδειγμα, περισσότερο περίπλοκο, φέρνει στο φως η Ντ. Μπίρκετ: εξετάζοντας βιβλία για γυναίκες τυχοδιώκτισσες και ταξιδιώτισσες του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα, παρατηρεί ότι «για να ταξιδέψει σήμερα μόνη της μια γυναίκα έξω από τα όρια της τουριστικής βιομηχανίας, χρειάζεται πολύ περισσότερες ικανότητες και ψυχικές δυνάμεις από κάθε άλλη εποχή στο παρελθόν». Οι λόγοι που παραθέτει η ίδια για να στηρίξει κάτι τέτοιο σχηματίζουν ένα περίεργο μείγμα από αποικιοκρατία και μεταποικιοκρατική κληρονομιά, φυλετικές διακρίσεις, αλλαγές στις σχέσεις γυναικών-ανδρών και σχετική οικονομική άνεση. Απλή καταφυγή σε ερμηνείες με όρους μόνο «χρημάτων» και «κεφαλαίου» θα αδυνατούσε να συλλάβει τα δεδομένα του ζητήματος. Μπορεί η επιτάχυνση που ζούμε να επηρεάζεται έντονα από οικονομικές δυνάμεις, όμως την εμπειρία του χώρου και του χρόνου δεν την καθορίζει μόνο η οικονομία. Με άλλα λόγια, και για να μιλήσουμε απλά, υπάρχουν αρκετοί ακόμη καθοριστικοί παράγοντες για το πώς αντιλαμβανόμαστε το χώρο, πέρα από αυτούς που μπορεί η ανάλυση για «το κεφάλαιο» να μας υποδείξει.

Και δεν είναι μόνο αυτό, βέβαια. Το προηγούμενο παράδειγμα δείχνει ότι η χωροχρονική συμπίεση δεν λειτουργεί για όλους, ούτε και για κάθε σφαίρα δραστηριοτήτων. Σημειώνει και πάλι η Μπίρκετ, αυτή τη φορά για τον Ειρηνικό: «Τα τζάμπο επέτρεψαν στον Κορεάτη σύμβουλο πληροφορική να φθάνει στη Σίλικον Βάλεϊ της Καλιφόρνια με την ίδια ευκολία που θα χτύπαγε την πόρτα του γείτονά του και στον επιχειρηματία της Σγκαπούρης να προσγειώνεται αυθημερόν στο Σιάτλ. Τα άκρα του μεγαλύτερου ωκεανού στον κόσμο έχουν συνδεθεί όσο ποτέ πριν. Και το μπόινγκ έφερε τους ανθρώπους αυτούς κοντά. Τι γίνεται, όμως, με εκείνους που μένουν κάτω, στα νησιά τους, 6-7 χιλιόμετρα χαμηλότερα από την πορεία των διεθνών πτήσεων; Τι είδους προσέγγιση έφερε το 747 στους συγκεκριμένους νησιώτες μ' εκείνους που βρέχονται από την ίδια θάλασσα; Καμιά, φυσικά. Μπορεί οι αεροπορικές γραμμές να επέτρεψαν στους επιχειρηματίες ταξίδια-αστραπή στην άλλη άκρη του ωκεανού, αλλά η συνακόλουθη κάμψη της ακτοπλοΐας επέτεινε την απομόνωση πολλών νησιωτικών κοινοτήτων. Το Πίτκαρν, όπως και πλήθος άλλα νησιά του Ειρηνικού, ποτέ δεν είχε νιώσει τους γείτονές τους μακρύτερα».

Η «γεωμετρία» της εξουσίας

Με άλλα λόγια, η μελέτη της χωροχρονικής συμπίεσης απαιτεί εξειδίκευση κατά κοινωνικές κατηγορίες. Αυτή δεν είναι ηθική ή πολιτική επισήμανση σε σχέση με τις κοινωνικές ανισότητες, παρ' όλο που και ως τέτοια θα άξιζε τον κόπο να αναφερθεί. Όμως εδώ πρόκειται για κάτι που έχει επιπλέον και κρίσιμη εννοιολογική σημασία.

Φανταστείτε για μια στιγμή ότι βρίσκεστε σ' έναν υποθετικό τεχνητό δορυφόρο, πιο μακριά και πιο πέρα από τους πραγματικούς. Μπορείτε να παρατηρείτε τον πλανήτη Γη από απόσταση και –πράγμα σπάνιο για κάποιον με καθαρά ειρηνικές προθέσεις- διαθέτετε τεχνολογικό εξοπλισμό που σας επιτρέπει να διακρίνετε τα χρώματα στα μάτια των ανθρώπων ή τους αριθμούς στις πινακίδες των

αυτοκινήτων τους. Είστε σε θέση να βλέπετε κάθε είδος κίνησης και να ακούτε κάθε είδους επικοινωνίας. Έξω έξω είναι, λοιπόν, οι δορυφόροι, μετά τα αεροπλάνα στη διηπειρωτική γραμμή Λονδίνο-Τόκιο, αλλά και στη μικροδιαδρομή Σαν Σαλβαδόρ-Γουατεμάλα. Έχουμε κόσμο που ταξιδεύει, εμπορεύματα που αλλάζουν χέρια, εκπομπές από ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς. Συναντάμε μηνύματα φαξ, email, δίκτυα ψυχαγωγικών προγραμμάτων, χρηματοοικονομικές ροές και συναλλαγές. Κοιτώντας εγγύτερα, βλέπουμε πλοία και τρένα, ατμομηχανές που αγκομαχούν να ανέβουν μια βουνοπλαγιά κάπου στην Ασία. Ακόμη πιο διεξοδική ματιά θα αποκαλύψει φορτηγά και ΙΧ και λεωφορεία και κάτω κάτω, κάπου στην τροπική Αφρική, βαδίζει μια γυναίκα που καλύπτει κάθε μέρα τέσσερις ώρες με τα πόδια για να φέρει νερό.

Εδώ θα ήθελα να διατυπώσω μια απλή παρατήρηση, που αφορά αυτό που θα μπορούσε να αποκληθεί «γεωμετρία της εξουσίας» όλων αυτών: γεωμετρία εξουσίας της χωροχρονικής συμπίεσης. Γιατί απέναντι στις ροές και τις αλληλοδιασυνδέσεις αυτές, διαφορετικές κοινωνικές ομάδες αλλά και διαφορετικά άτομα βρίσκονται σε θέσεις τελείως διαφορετικές. Δεν πρόκειται μόνο για το ποιος κινείται και ποιος όχι, παρ' όλο που και το στοιχεί αυτό έχει τη σημασία του. Πρόκειται και για το βαθμό ελέγχου που διαθέτει κανείς σε σχέση με τις ροές και την κίνηση. Απέναντι σε μια κινητικότητα ήδη άνισα μοιρασμένη, υπάρχουν τελείως διαφορετικά είδη σχέσεων, ανάλογα με την κοινωνική ομάδα όπου ανήκει κανείς. Κάποιοι την ελέγχουν περισσότερο από άλλους. Κάποιοι προκαλούν ροές και μετακινήσεις, άλλοι όχι. Κάποιοι λειτουργούν περισσότερο από άλλους αποδέκτες. Κάποιοι στην πράξη, ακριβώς εξαιτίας της κινητικότητας άλλων, αποστερούνται τη δική τους δυνατότητα μετακίνησης.

Στη μία άκρη του φάσματος, βρίσκονται κατά κάποιον τρόπο εκείνοι που όχι μόνο επιτελούν μετακίνηση και επικοινωνία, αλλά με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο ενεργούν και από θέσεις που παρέχουν δυνατότητες ελέγχου σ' αυτό που κάνουν: τα μέλη του διεθνούς τζετ-σετ, οι αποστολείς και παραλήπτες των φαξ και του email, αυτοί που συγκαλούν τις τηλεδιασκέψεις, οργανώνουν τη διανομή των ψυχαγωγικών προγραμμάτων, ελέγχουν τις ειδήσεις, συντονίζουν τις επενδύσεις και κινούν τις αγορές συναλλάγματος. Αυτές οι ομάδες ασκούν κατά κάποιο τρόπο πραγματικό έλεγχο στη χωροχρονική συμπίεση, μπορούν πραγματικά να την αξιοποιήσουν και να αντλήσουν πλεονεκτήματα και βλέπουν σαφώς την ισχύ και την επιρροή τους να ενισχύεται. Στην ίδια κατηγορία, αν και στις λιγότερο συναρπαστικές παρυφές της, φαίνεται να ανήκουν και αρκετοί Δυτικοί πανεπιστημιακοί και δημοσιογράφοι, εκείνοι, δηλαδή, που γράφουν και τα περισσότερα για το ζήτημα.

Υπάρχουν, όμως, και ομάδες που επίσης καλύπτουν μεγάλες αποστάσεις, αλλά με κανένα τρόπο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ελέγχουν τη σχετική διαδικασία: Οι πρόσφυγες από το Ελ Σαλβαδόρ ή τη Γουατεμάλα και οι αδήλωτοι υποψήφιοι μετανάστες από το Μεξικό που συνωστίζονται στην Τιχουάνα για να ρισκινδυνεύσουν τη ζωή τους προσπαθώντας να περάσουν στις ΗΠΑ και να αδράξουν την ευκαιρία για μια νέα ζωή. Η εμπειρία της μετακίνησης και της αμηχανίας από την επαφή με διαφορετικούς πολιτισμούς είναι εδώ πολύ διαφορετική. Και υπάρχουν και εκείνοι που διασχίζουν τον μισό κόσμο –από την Ινδία, το Πακιστάν ή την Καραϊβική- μόνο και μόνο για να δουν το δρόμο τους να κόβεται απότομα σε κάποια αίθουσα ανακρίσεων στο Χίθροου.

Όπως υπάρχουν και εκείνοι που τη χωροχρονική συμπίεση την υφίστανται μόνο ως παθητικοί αποδέκτες: είναι η περίπτωση του συνταξιούχου στο μικρό διαμέρισμα μιας τυχαίας κεντρικής συνοικίας οποιασδήποτε βρετανικής πόλης, που τρώει από κινέζικο εστιατόριο τυπικό αγγλικό τηγανητό ψάρι με πατατάκια, παρακολουθώντας αμερικανική ταινία σε γιαπωνέζικη τηλεοπτική συσκευή. Και που δεν τολμάει να βγει έξω μόλις νυχτώσει. Και που, έτσι κι αλλιώς, το λεωφορείο δεν περνάει πια αυτές τις ώρες.

Ένα τελευταίο παράδειγμα, με διαφορετικό βαθμό πολυπλοκότητας, αποτελούν οι κάτοικοι των φαβέλας στο Ρίο και τη Ρεσίφε: παίζουν στα δάχτυλα καθετί σχετικό με το παγκόσμιο ποδόσφαιρο, κι έχουν αναδείξει κάποιους από τους καλύτερους παίκτες του. Με πληθωρική συμβολή στην παγκόσμια μουσική, μας έχουν χαρίσει τη σάμπα κι έβγαλαν τη λαμπάντα που χόρευαν όλοι πριν από λίγα χρόνια στο κλαμπ στο Λονδίνο και το Παρίσι. Και δεν έχουν κατέβει ποτέ –ή σχεδόν ποτέ- στο κέντρο της ίδιας τους της πόλης. Από μια άποψη, παρουσιάζουν ασύλληπτη ενεργητική συμβολή στη «χωροχρονική συμπίεση». Από την άλλη, όμως, πλευρά, το ίδιο αυτό φαινόμενο κυριολεκτικά τους εγκλωβίζει στις γειτονιές τους.

Πρόκειται, δηλαδή, για κοινωνική διαστρωμάτωση εξαιρετικά περίπλοκη. Υπάρχουν κλιμακώσεις στο βαθμό κινητικότητας και επικοινωνίας, αλλά και στο βαθμό ελέγχου και μύησης σ' αυτά που

συμβαίνουν. Οι τρόποι που κατανέμονται στο πλαίσιο της «χωροχρονικής συμπίεσης» οι θέσεις εξουσίας και υποταγής είναι εξαιρετικά περίπλοκοι και πολύμορφοι.

Με τη σειρά του, αυτό εγείρει ερωτήματα πολιτικής υφής. Αν η «χωροχρονική συμπίεση» ενέχει όντως κοινωνικούς παράγοντες διαμόρφωσης, αξιολόγησης και διαφοροποίησης, τότε υπάρχει ίσως και η δυνατότητα για μια πολιτική της κινητικότητας και της πρόσβασης: γιατί πραγματικά φαίνεται ότι η κινητικότητα (και η δυνατότητα ελέγχου της) αντανακλά, αλλά και αναπαράγει σχέσεις εξουσίας. Όταν ορισμένοι κινούνται περισσότερο από άλλους και κάποιιοι ασκούν σ' αυτό περισσότερο έλεγχο από τους υπολοίπους, δεν πρόκειται απλώς για ζήτημα άνισης κατανομής αγαθών. Η ουσία εδώ είναι ότι η κινητικότητα και ο σχετικός έλεγχος που διαθέτουν ορισμένες κοινωνικές ομάδες μπορούν να αποδυναμώνουν άμεσα άλλους ανθρώπους. Διαφοροποιήσεις στην κινητικότητα μπορούν να εξασθενούν την πολιτική, κοινωνική και οικονομική επιρροή των ήδη αδύναμων. Η «χωροχρονική συμπίεση» κάποιων ομάδων μπορεί να υπονομεύει τη θέση άλλων.

Το στοιχείο αυτό είναι από καιρό τεκμηριωμένο στο πλαίσιο της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας, και οι σχετικές αναφορές εκεί είναι συχνές. Η ικανότητα του κεφαλαίου να γυρίζει σ' όλο τον κόσμο το ενισχύει ακόμη περισσότερο απέναντι στη σχετική ακινησία των εργαζομένων, και του παρέχει τη δυνατότητα να φέρνει αντιμέτωπες μονάδες παραγωγής σε διαφορετικούς τόπους. Ενδυναμώνει επίσης την πίεσή του απέναντι στις εύθραυστες τοπικές οικονομίες όλου του κόσμου, καθώς αυτές ανταγωνίζονται για την «εύνοια» λίγων επενδυτών. Τα τζάμπο που μεταφέρουν ειδικούς πληροφορικής από τη μία άκρη του Ειρηνικού στην άλλη αποτελούν μια από τις αιτίες για την επιδείνωση της απομόνωσης σήμερα στο νησί του Πίτκαρν, στη μέση του ωκεανού. Μα και κάθε φορά που κάποιος μπαίνει στο ΙΧ ενισχύοντας έτσι την προσωπική του κινητικότητα, υπονομεύει το κοινωνικό σκεπτικό και την οικονομική βάση της δημόσιας συγκοινωνίας και έτσι δυνητικά περιορίζει και την κινητικότητα όσων στηρίζονται στη συγκοινωνία αυτή. Κάθε φορά που γεμίζουμε το πορτ-μπαγκάζ μας με ψώνια από το μεγάλο εμπορικό κέντρο στον περιαστικό αυτοκινητόδρομο, υποβοηθούμε την άνοδο των τιμών στο μαγαζί της γειτονιάς μας, επισπεύδοντας ίσως μάλιστα και το οριστικό του κλείσιμο. Και η «χωροχρονική συμπίεση» στην παραγωγή και αναπαραγωγή της καθημερινής ζωής για την καταναλωτική πλειοψηφία στις κοινωνίες του Πρώτου Κόσμου –όχι μονάχα οι προσωπικές μετακινήσεις, αλλά και οι φυσικοί πόροι που αντλούν απ' όλο τον κόσμο για να τροφοδοτήσουν τον τρόπο ζωής τους- ενδέχεται να έχουν περιβαλλοντικές ή άλλες συνέπειες που να πλήττουν πρώτα τη ζωή άλλων, πριν πληγούν και οι ίδιοι. Τίθεται δηλαδή το ερώτημα μήπως η δική μας σχετική κινητικότητα και ο έλεγχος στις μετακινήσεις και την επικοινωνία περιχαράκωνει τον εγκλεισμό και την καταναγκαστική ακινησία άλλων κοινωνικών ομάδων.

Το αμφιλεγόμενο νόημα του τόπου

Η αντίληψη όμως αυτή για τη χωροχρονική συμπίεση μας ξαναγυρίζει στο ερώτημα για τον τόπο και το νόμά του. Πώς διαμορφώνουν την εικόνα μας για τους «τόπους» όλες αυτές οι αλλαγές στο χώρο και τον χρόνο, μαζί και με τις κοινωνικές τους παραμέτρους; Σε μια εποχή που, όπως υποστηρίζεται, οι «τοπικές κοινότητες» αποδιαρθρώνονται με εντεινόμενους ρυθμούς, που σε άλλες χώρες συναντάς τις ίδιες βιτρίνες και την ίδια μουσική όπως στην πόλη σου και που μπορείς να δοκιμάσεις την αγαπημένη σου εξωτική σπεσιαλιτέ στο εστιατόριο του διπλανού σου δρόμου – πράγματα που καθένας τα έχει ζήσει με τον τρόπο του- τι έχουμε λοιπόν να πούμε για την «τοπικότητα»;

Πολλοί απ' όσους ασχολούνται με τη χωροχρονική συμπίεση υπογραμμίζουν την ανασφάλεια και την ψυχολογική αποσταθεροποίηση που προκαλεί, καθώς και την αίσθηση του ευπρόσβλητου που μπορεί να φέρει στην επιφάνεια. Σ' αυτό στηρίζονται λοιπόν ορισμένοι για να υποστηρίξουν ότι, στη δίνη της τόσης ρευστότητας, οι άνθρωποι χρειάζονται απελπισμένα λίγη χαλάρωση και ηρεμία. Και ότι μια ισχυρή αίσθηση του τόπου –και το δέσιμο μαζί του- μπορεί να αποτελέσει κάτι σαν καταφύγιο απέναντι στη συνεχή οχλοβοή. Έτσι η αναζήτηση της «αυθεντικής» σημασίας κάθε τόπου, η επιστροφή σε διάφορες «ρίζες» και τα λοιπά ερμηνεύονται εν μέρει ως απάντηση στην επιθυμία για νησίδες σταθερής σύνδεσης και ασφαλούς ταυτότητας εν μέσω της διαρκούς κίνησης και ροής. Έτσι η συγκεκριμένη ερμηνεία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η «αίσθηση του τόπου», των ριζών, είναι σε θέση να προσφέρει σταθερότητα και να αποτελέσει πηγή μιας ταυτότητας μη προβληματικής.

Στην εκδοχή τους, όμως, αυτή, ο τόπος και το τοπικό στοιχείο συναντούν την απορριπτική διάθεση πλήθους προοδευτικών ανθρώπων, ως έννοιες με περιεχόμενο σχεδόν νομοτελειακά αντιδραστικό. Ερμηνεύονται ως ψυχολογική φυγή, ως αναχωρητισμός και απόσυρση από την αδυσώπητη δυναμική

και εξέλιξη της «πραγματικής ζωής», δυναμική που πρέπει οπωσδήποτε να συλλάβουμε, αν θέλουμε να αλλάξουμε τα πράγματα προς το καλύτερο. Από τη σκοπιά αυτή, ο τόπος και το περιεχόμενό του αποτελούν σημεία εστίασης ρομαντικών τάσεων φυγής από την ουσιαστική παρέμβαση στη ζωή. Όταν ο «χρόνος» εξισώνεται με την κίνηση και την πρόοδο, ο «χώρος» και ο «τόπος» εξομοιώνονται με την ακινησία και την οπισθοδρόμηση.

Η συλλογιστική αυτή παρουσιάζει ορισμένα σοβαρά κενά. Αφήνει εκκρεμές το ερώτημα για τους λόγους που μας κάνουν να δεχόμαστε ότι η χωροχρονική συμπίεση θα προκαλέσει τελικά όντως ανασφάλεια. Παραγνωρίζει την ανάγκη να αντιμετωπίσουμε εποικοδομητικά –και όχι απλώς να την αρνηθούμε- την ανάγκη των ανθρώπων για κάποιο είδος πρόσδεσης, είτε μέσα από τον τόπο είτε με οποιονδήποτε άλλον τρόπο. Από την άλλη πλευρά, αυτή της στιγμή παρατηρείται αναμφισβήτητα μια υποτροπή ορισμένων εξαιρετικά προβληματικών αντιλήψεων για τον τόπο, από οπισθοδρομικούς εθνικισμούς μέχρι ανταγωνιστικούς τοπικισμούς και εσωστρεφείς εμμονές σε κάθε είδους «ρίζες» και «κληρονομίες».

Απαραίτητο μας είναι, κατά συνέπεια, να επεξεργασθούμε ένα –ας πούμε- ικανοποιητικό προοδευτικό περιεχόμενο για την έννοια του τόπου, περιεχόμενο συμβατό με την (τοπική και παγκόσμια ταυτόχρονα) εποχή μας και τα συναισθήματα και τις σχέσεις που πηγάζουν από αυτήν. Μια τέτοια επεξεργασία θα μας ήταν χρήσιμη σε ζητήματα που αποτελούν τελικά διαμάχες πολιτικού χαρακτήρα, συχνά αναπότρεπτα επικεντρωμένες στην έννοια του τόπου. Το ερώτημα είναι πώς να διατηρήσουμε την έννοια αυτή της γεωγραφικής διάκρισης, της μοναδικότητας, ακόμη και των τοπικών ριζών αν οι άνθρωποι επιθυμούν κάτι τέτοιο, χωρίς να καταλήγουμε αντιδραστικοί.

Στην «αντιδραστική» έννοια του τόπου, όπως σκιαγραφήθηκε προηγουμένως, ενυπάρχουν αρκετές πλευρές που την κάνουν πολλαπλά αστήρικτη. Μία από αυτές είναι η εντύπωση ότι κάθε τόπος έχει μία και μόνο άρρηκτη ταυτότητα, που πηγάζει από κάποιον υποτιθέμενο διαχρονικό του πυρήνα. Μια άλλη προβληματική πλευρά είναι η θέση ότι η ταυτότητα του τόπου οικοδομείται μέσα από μια κλειστή τοπική ιστορία, στηριγμένη σε αναδιφήσεις του παρελθόντος για ιστορικές ρίζες, με παράθεση στοιχείων και ονομάτων από παλαιά έγγραφα και μνήμες. Ιδιαίτερο πρόβλημα με την αντίληψη αυτή για τον τόπο είναι ότι φαίνεται να απαιτεί τη χάραξη γεωγραφικών ορίων. Το πρόβλημα του πώς ορίζεται μια περιφέρεια ήταν μακραίωνη ενασχόληση των γεωγράφων και το ερώτημα αυτό του «ορισμού» έχει υποβαθμιστεί στο απλουστευτικό ζήτημα της χάραξης γραμμών γύρω από έναν τόπο. Κάποιες από τις δυσκολότερες στιγμές μου ως γεωγράφου ήταν, θυμάμαι, όταν απρόθυμα προσπαθούσα να σκεφτώ κάποιον τρόπο να οριοθετήσει κανείς μια περιοχή όπως π.χ. τα «Ανατολικά Μίντλαντς» στην Αγγλία. Όμως, αυτό ακριβώς το είδος των ορίων γύρω από μια περιοχή είναι που δημιουργεί τη διάκριση ανάμεσα σε κάποιο «μέσα» και κάποιο «έξω»: κάτι τέτοιο μπορεί εξαιρετικά εύκολα να αποδειχθεί ένας ακόμη τρόπος να οικοδομήσουμε μια αντί-θέση ανάμεσα σε «εμάς» και σε «αυτούς».

Κι όμως, αν εξετάσουμε από κοντά οποιονδήποτε τόπο, ιδίως κάποιον που να μην είναι δημιούργημα διοικητικών ή πολιτικών ορίων, τα υποτιθέμενα χαρακτηριστικά που προσδίδει η οριοθέτηση ελάχιστο πραγματικό αντίκρισμα φαίνονται να έχουν.

Ξεκινώντας από το συγκεκριμένο

Κάντε, για παράδειγμα, μια βόλτα με τα πόδια στο Κίλμπουρν Χάι Ρόουν, την τοπική αγορά της γειτονιάς μου. Πρόκειται για ένα μέρος τελείως συνηθισμένο, λίγο βορειοδυτικότερα από το κέντρο του Λονδίνου. Κάτω από τη γέφυρα του τρένου, κάποιος πουλάει εφημερίδες από όλες τις πόλεις της Ιρλανδικής Δημοκρατίας: οι γείτονές μου, πολλοί από αυτούς με ρίζες από εκεί, συχνά τη λένε ακόμη «Ελεύθερο Ιρλανδικό Κράτος», όπως τον πρώτο καιρό της ανεξαρτησίας της. Τα γραμματοκιβώτια στον κεντρικό δρόμο, όπως και πολλοί τοίχοι, κοσμούνται από τα αρχικά του IRA. Άλλοι κενοί χώροι καλύπτονται με αφίσες για μεγάλη επετειακή εκδήλωση: Δέκα Χρόνια από την Απεργία Πείνας. Στο τοπικό πολιτιστικό κέντρο, ο Μόρισσεϊ έχει παράσταση για έναν ρόλο. Στο «Νάσιοναλ Κλαμπ» παίζεται το Wolfe Tones, και στο «Μπλακ Λάιον» το Finnegan's Wake. Σε δύο μαγαζιά βλέπω τους τυχερούς του λαχείου για αυτή την εβδομάδα. Στο ένα το όνομα είναι Τερέζα Γκλήσον, στο άλλο Τσουμάν Χασάν.

Στο δρόμο από το περίπτερο, συχνά τα αυτοκίνητα ακινητοποιούνται τελείως από τη συμφόρηση. Περάστε διαγώνια απέναντι και θα συναντήσετε ένα κατάστημα που, όσο το θυμάμαι, είχε στη βιτρίνα ινδικά σάρι. Τέσσερις κούκλες με Ινδές σε φυσικό μέγεθος και σωροί από ύφασμα. Στην πόρτα, μια

αφισούλα αναγγέλλει επικείμενη συναυλία στο στάδιο Γουέμπλεϊ. Η Ανάντ Μιλάντ παρουσιάζει τη Ρέκα επί σκηνής, μαζί με τους Ααμίρ Χαν, Σαλιμ Χαν, Τζαχί Γσόουλα και Ραβίντα Τάντον. Μια άλλη αφίσα, για το τέλος του μήνα, γράφει στα αγγλικά: «Εγκάρδια πρόσκληση σε όλους τους ινδουιστές».

Στο επόμενο κιόσκι πιάνω κουβέντα με τον περιπτερά, έναν μουσουλμάνο βυθισμένο σε βαθιά κατάθλιψη για τα γεγονότα στον Περσικό, υποχρεωμένο παρ' όλ' αυτά να πουλάει τη Sun με το πολεμικό της παραλήρημα κατά του Ιράκ. Στον ουρανό ακούγεται πάντα τουλάχιστον ένα αεροπλάνο –φαίνεται ότι βρισκόμαστε σε διάδρομο προσέγγισης προς το Χίθροου- και όταν περνούν από το Κίλμπουρν μπορείτε να τα δείτε αρκετά καθαρά για να διακρίνετε το σήμα κάθε αεροπορικής εταιρείας και να αναρωτηθείτε, καθώς προσπαθείτε να συνεχίσετε τα ψώνια σας, από πού μπορεί να έρχονται. Κάτω στο δρόμο, η κυκλοφοριακή συμφόρηση –μια ακόμη παρενέργεια της χωροχρονικής συμπίεσης- οφείλεται εν μέρει στη θέση της περιοχής, που αποτελεί βασική πύλη εισόδου και εξόδου από το Λονδίνο, καθώς οδηγεί στο Staples Corner και στην αρχή του M1 αυτοκινητόδρομου προς τα βόρεια.

Όλ' αυτά είναι απλώς πρόχειρη απόπειρα σκιαγράφησης των πρώτων εντυπώσεων. Θα μπορούσαν όμως να αποτελέσουν και τη βάση μιας κανονικότερης ανάλυσης για τους δεσμούς ανάμεσα στο Κίλμπουρν και τον υπόλοιπο κόσμο. Το ίδιο ισχύει σχεδόν για κάθε τόπο.

Το Κίλμπουρν είναι ένας τόπος που αγαπάω πολύ. Έχω περάσει πολλά χρόνια εκεί. Σίγουρα έχει μια «δική του φυσιογνωμία». Μα είναι απόλυτα εφικτό να βιώνει κανείς όλ' αυτά τα συναισθήματα, χωρίς να προσυπογράψει καμία από τις στατικές και αμυντικές –και, με την έννοια αυτή, αντιδραστικές- αντιλήψεις για τον «τόπο», που μας απασχόλησαν προηγουμένως. Πρώτ' απ' όλα, μπορεί μεν το Κίλμπουρν να έχει τη δική του φυσιογνωμία, δεν πρόκειται όμως για μονολιθική, συμπαγή ταυτότητα, ούτε και για μια και μόνη «αίσθηση του τόπου», κοινή σε όλους. Ακριβώς το αντίθετο είναι που συμβαίνει: οι διαδρομές των ανθρώπων που κινούνται στο χώρο, τα σημεία που τους ελκύουν, οι επαφές που πραγματοποιούν –με μετακινήσεις, με τηλεφωνήματα και γράμματα, ή με τη μνήμη και τη φαντασία- παρουσιάζουν τεράστια ποικιλία. Αν τώρα αναγνωρίσουμε ότι οι άνθρωποι διαθέτουν πολλαπλή ταυτότητα, το ίδιο τότε μπορεί να υποστηριχθεί και για τους τόπους. Επιπλέον, πολλαπλές ταυτότητες αυτής της μορφής μπορούν ανάλογα να αποτελέσουν πηγή συγκρούσεων, πλούτου, ή και τα δύο.

Η πολλαπλή ταυτότητα του τόπου

Ένα από τα προβλήματα που εμφανίζονται εδώ είναι η επίμονη ταύτιση του τόπου με την «κοινότητα». Πρόκειται όμως για ψευδή ταύτιση. Κοινότητες μπορούν να υπάρξουν και χωρίς συνεύρεση στον ίδιο τόπο: από απλά δίκτυα φίλων με κοινά ενδιαφέροντα, μέχρι τις μεγάλες θρησκευτικές, εθνικές και πολιτικές κοινότητες. Από την άλλη, οι περιπτώσεις τόπων που φιλοξενούν μία και μόνη κοινότητα (με την έννοια της απόλυτα ομοιογενούς κοινωνικής ομάδας) αποτελούν μάλλον σπάνιο φαινόμενο, όχι μόνο για την εποχή μας αλλά και για μεγάλο μέρος του παρελθόντος.

Επιπλέον, ακόμη και σε περιπτώσεις όπου κάτι τέτοιο συμβαίνει όντως, με κανένα τρόπο δεν υποδηλώνει μία και μόνη αίσθηση του τόπου, κοινή για όλους: σε όλες τις κοινότητες, κάθε άνθρωπος κατέχει και διαφορετική θέση. Στην πανσπερμία του Κίλμπουρν, θα μπορούσε κανείς να αντιπαραθέσει τη σχετικά σταθερή και ομοιογενή (τουλάχιστον όπως τη φανταζόμαστε συνήθως) κοινότητα ενός μικρού χωριού ανθρακωρύχων. Ομοιογενή, είπατε; Μα οι «κοινότητες» έχουν και αυτές τις δικές τους εσωτερικές δομές. Για να χρησιμοποιήσουμε το προφανέστερο παράδειγμα, έχω τη βεβαιότητα ότι για μια γυναίκα η αίσθηση του τόπου σε ένα τέτοιο χωριό –οι χώροι όπου κανονικά κινείται, τα σημεία των συναντήσεών της, οι επαφές με τον έξω κόσμο- διαφέρει από την αντίστοιχη αίσθηση ενός άντρα. Η «αίσθηση του τόπου» θα είναι για τον καθένα τους διαφορετική.

Επιπλέον, από την άποψη αυτή, δεν είναι μόνο ότι το Κίλμπουρν έχει πολλές ταυτόχρονα ταυτότητες (ή, με άλλη διατύπωση, ότι η πλήρης του ταυτότητα είναι ένα περίπλοκο μείγμα των επιμέρους αυτών ταυτοτήτων), αλλά και ότι η φυσιογνωμία του είναι το αντίθετο ακριβώς της εσωστρέφειας. Είναι (ή κανονικά θα ήταν) τελείως αδύνατον ακόμη και να φέρουμε στη σκέψη μας τον κεντρικό δρόμο του Κίλμπουρν, χωρίς να φέρουμε μαζί στην επιφάνεια και τη μισή υφήλιο, συν ένα σημαντικό μέρος από την ιστορία του βρετανικού ιμπεριαλισμού και, σίγουρα, το ίδιο ισχύει και για το χωριό των ανθρακωρύχων. Μια τέτοια εικόνα σε μένα τουλάχιστον υποβάλλει μια αίσθηση του τόπου πραγματικά οικουμενική.

Και για να αντιπαραθέσουμε την οπτική αυτή στην αμυντική-αντιδραστική άποψη για τους τόπους, μετά απ' όλα αυτά θα μου ήταν σίγουρα αδύνατον –ούτε και θα είχα άλλωστε τη διάθεση- να ορίσω το Κίλμπουρν οριοθετώντας το απέναντι στις γύρω περιοχές.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να ξαναγυρίσουμε στον υποθετικό μας δορυφόρο. Αυτή τη φορά, όμως, μην περιορίσετε τη φαντασία σας μόνο στις άμεσες μετακινήσεις των προσώπων, ούτε και στη συχνά αόρατη επικοινωνία τους. Επικεντρωθείτε κυρίως στο φάσμα των κοινωνικών σχέσεων, σε όλα όσα συνδέουν ανθρώπους μεταξύ τους. Συμπληρώστε εδώ όλους τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους βιώνεται η «χωροχρονική συμπίεση». Γιατί το βασικό συμβάν είναι η αλλαγή του χάρτη των κοινωνικών σχέσεων. Σε πολλές περιπτώσεις, σχέσεις τέτοιους είδους απλώνονται σε διαρκώς αυξανόμενες αποστάσεις μέσα στο χώρο: σχέσεις πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές – κάθε σχέση με τη δική της δυναμική εξουσίας και τις δικές της δομές κυριαρχίας και υποταγής- απλωμένες σε όλη την έκταση του πλανήτη και σε όλα τα δυνατά επίπεδα, από το απλό νοικοκυριό ως την τοπική και τη διεθνή κλίμακα.

Είναι αυτή η οπτική που επιτρέπει να αποκρυσταλλώσουμε στη σκέψη μας μια εναλλακτική ερμηνεία του τόπου. Με την ερμηνεία αυτή, την ειδική σημασία ενός τόπου δεν την παρέχει κάποιο μακραινών περιχαρακωμένο ιστορικό παρελθόν, αλλά η συγκρότησή του από έναν αστερισμό κοινωνικών σχέσεων, που συνυφαίνονται και συναντιούνται σε ένα συγκεκριμένο σημείο στο χώρο. Φέρνοντας τη ματιά μας εγγύτερα, από τον υποθετικό δορυφόρο μας προς την επιφάνεια του πλανήτη και κρατώντας στη σκέψη μας όλα αυτά τα πλέγματα –τις κοινωνικές σχέσεις, τις μετακινήσεις, την επικοινωνία- κάθε «τόπος» μπορεί να αποκαλυφθεί ως ιδιαίτερο, μοναδικό, σημείο τομής τους. Πρόκειται όντως για σημείο συνάντησης. Αντί λοιπόν να φανταζόμαστε τους τόπους ως οριοθετημένες περιοχές, μπορούμε να τους δούμε ως σημεία συνάρθρωσης σε πλέγματα κοινωνικών σχέσεων και επαφών: όπου, όμως, μεγάλο μέρος του κάθε πλέγματος εξυφαίνεται σε γεωγραφική κλίμακα, πολύ ευρύτερη απ' ό,τι θα ορίζαμε τη δεδομένη στιγμή, ως τόπο. Η τελευταία αυτή παρατήρηση ισχύει πάντα, είτε μιλάμε για δρόμους είτε για περιφέρειες είτε ακόμη και για ολόκληρες ηπείρους. Και αυτό, με τη σειρά του, επιτρέπει μια αίσθηση του τόπου εξωστρεφή, με πλήρη συνείδηση όσων τον συνδέουν με τον ευρύτερο κόσμο, κάτι που συναρθρώνει με θετικό τρόπο το παγκόσμιο και το τοπικό.

Δεν πρόκειται εδώ για την τελετουργική επίκληση των διασυνδέσεων με το «ευρύτερο σύστημα», όπως με εκείνους που, στη συνοικιακή συνέλευση, όταν οι άλλοι προσπαθούν να συζητήσουν για το μάζεμα των σκουπιδιών, αυτοί φέρνουν στη μέση τον διεθνή καπιταλισμό. Μιλάμε για σχέσεις με πραγματικό αντίκρισμα –πολιτικό, οικονομικό, πολιτισμικό- ανάμεσα σε κάθε τόπο και στον ευρύτερο κόσμο όπου τοποθετείται. Η ανθρωπογεωγραφία έχει από καιρό δεχτεί ότι δεν είναι εφικτό π.χ. να κατανοήσουμε τις «κεντρικές συνοικίες» -τη διαρροή θέσεων εργασίας, την κάμψη της μεταποιητικής τους απασχόλησης- αν κοιτάζουμε μόνο τις κεντρικές συνοικίες. Κάθε ερμηνεία με αξιώσεις επάρκειας πρέπει αναγκαστικά να τοποθετήσει τις κεντρικές συνοικίες στον ευρύτερο γεωγραφικό τους περίγυρο. Σκόπιμο είναι, ίσως να αναζητήσουμε τρόπους για να επεκτείνουμε τον συγκεκριμένο τρόπο ερμηνείας και στην έννοια του τόπου και της τοπικής συνείδησης.

Μια ανοικτή αντίληψη για τον τόπο

Οι αναλύσεις αυτές φέρνουν στο φως ορισμένες κατευθύνσεις που θα μπορούσαν να στηρίζουν την οικοδόμηση μιας προοδευτικής αντίληψης για τον τόπο. Πρώτα απ' όλα, ο τόπος με κανένα τρόπο δεν είναι στατικός. Αν κάθε τόπος μπορεί να γίνει αντιληπτός μέσω των κοινωνικών σχέσεων που συνδέει, τότε ισχύει ότι ούτε και οι σχέσεις αυτές είναι κάτι ακίνητο, παγιωμένο μέσα στο χρόνο. Αποτελούν, αντίθετα, κάτι δυναμικό. Από τις κλασικές φράσεις στις συζητήσεις των μαρξιστών ήταν για πολλά χρόνια το «ναι, αλλά το κεφάλαιο δεν είναι υλικό αντικείμενο, είναι κάτι το δυναμικό». Το ίδιο θα έπρεπε ίσως να πούμε και για τον τόπο: αποτελεί και αυτός κάτι το δυναμικό.

Δεύτερον, ο τόπος δεν είναι καθόλου αναγκαίο να έχει όρια (με την έννοια των υποδιαίρεσεων που περικλείουν πρωτογενείς και αδιαίρετες «μονάδες τόπου»). Φυσικά τα όρια είναι ενδεχομένως απαραίτητα, π.χ. για τους σκοπούς ορισμένων μελετών, δεν μας χρειάζονται, όμως, καθόλου για να συγκεκριμενοποιήσουμε έναν τόπο, αυτόν καθ' εαυτόν. Με την έννοια αυτή, ο ορισμός ενός τόπου δεν έχει κανένα λόγο να περνάει μέσα από την απλουστευτική αντιπαραβολή του με τον εξαιρετικό περίγυρο. Αντίθετα, μάλιστα, είναι ακριβώς οι δεσμοί με τον περίγυρο (καθώς και η ιδιαιτερότητα των δεσμών αυτών) που ορίζουν εν μέρει τον τόπο. Το δεδομένο αυτό συμβάλλει και στην απεμπλοκή από

τον διαδεδομένο συνειρμό ότι «ανοιχτός» σημαίνει και «ευάλωτος». Γιατί αυτό ακριβώς το είδος συνειρμού είναι που κάνει την εισροή νεοφερμένων να φαντάζει απειλητική.

Τρίτον, σαφώς και οι τόποι δεν διαθέτουν απλουστευτική, μονολιθική ταυτότητα: περικλείουν πλήθος εσωτερικών αντιθέσεων. Αρκεί π.χ. να σκεφτούμε τα Ντόκλαντς του Λονδίνου, ένα σημείο που αυτή τη στιγμή αντλεί σαφώς την ταυτότητά του από αντιθέσεις και αμφισβητήσεις: αμφισβητήσεις για το ποιο ακριβώς ήταν το παρελθόν τους (για την υφή της σχετικής «κληρονομιάς»), διαμάχες για τη σημερινή τους ανάπτυξη, διαμάχες για το ποιο θα μπορούσε να είναι το μέλλον τους.

Τέταρτο και τελευταίο, τίποτα από όλα αυτά δεν αρνείται τον τόπο, ούτε και τη σημασία της μοναδικότητας κάθε τόπου. Η τοπική ιδιαιτερότητα αναπαράγεται διαρκώς, αλλά δεν πρόκειται για κάτι που πηγάζει από κάποιο μακράϊωνο παρελθόν αυστηρά τοπικού χαρακτήρα. Η μοναδικότητα κάθε τόπου έχει πολλαπλές πηγές. Είναι γεγονός ότι οι ευρύτερες κοινωνικές σχέσεις, στις οποίες οι τόποι εμπλέκονται, κατανέμονται και οι ίδιες ανομοιόμορφα στο χώρο. Η «παγκοσμιοποίηση» (στην οικονομία, τον πολιτισμό ή οποιονδήποτε άλλον τομέα) δεν οδηγεί απλώς σε ομογενοποίηση. Αντίθετα, μάλιστα, η παγκοσμιοποίηση των κοινωνικών σχέσεων αποτελεί πρόσθετη πηγή (αλλά και παράγοντα αναπαραγωγής) των γεωγραφικών ανισοτήτων και κατά συνέπεια της μοναδικότητας κάθε τόπου. Υπάρχει η τοπική ιδιαιτερότητα που πηγάζει από το γεγονός ότι κάθε τόπος αποτελεί το επίκεντρο μιας ιδιαίτερης διαπλοκής κοινωνικών σχέσεων, ευρύτερων αλλά και τοπικότερων. Υπάρχει ακόμη το δεδομένο ότι σε έναν άλλο τόπο οι ίδιες ακριβώς σχέσεις μπορεί να μην έδιναν το ίδιο αποτέλεσμα. Και, τελικά, το σύνολο αυτών των σχέσεων αντιδρά με τη συσσωρευμένη ιστορία του τόπου, από όπου αντλεί ένα πρόσθετο στοιχείο ιδιαιτερότητας: η τοπική ιστορία νοείται εδώ ως επάλληλα στρώματα από διαδοχικά πλέγματα συνεκτικών δεσμών, τόσο στα πλαίσια του ίδιου του τόπου όσο και με τον έξω κόσμο.

Στο *Νησί από γρανίτη*, το πορτρέτο της για την Κορσική, η Ντόροθι Κάρινγκτον γυρίζει το νησί αναζητώντας τις ρίζες της φυσιογνωμίας του. Το βιβλίο διερευνά όλα τα επάλληλα στρώματα λαών και πολιτισμών: τη μακράϊωνη και πολυτάραχη σχέση με τη Γαλλία, με τη Γένοβα και την Αραγονία τον 13^ο-15^ο αιώνα. Μετά ακόμη πιο πίσω, την πολύ προγενέστερη ενσωμάτωση στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Πιο πριν, την κυριαρχία των βανδάλων και, νωρίτερα, τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και τους εποικισμούς Καρχηδονίων και Ελλήνων, ώσπου τελικά ανακαλύπτουμε ότι ακόμη και οι δημιουργοί των μεγάλων μεγαλιθικών μνημείων από κάπου αλλού είχαν έρθει.

Πρόκειται για μια αντίληψη για τον τόπο, μια κατανόηση «της φυσιογνωμίας» του, που δεν μπορούμε να οικοδομήσουμε παρά μόνο συνδέοντας τον τόπο με άλλους τόπους, πέρα από αυτόν. Μια προοδευτική αίσθηση του τόπου θα αναγνώριζε το συγκεκριμένο γεγονός, χωρίς να αισθάνεται ότι απειλείται. Αυτό που χρειαζόμαστε είναι, νομίζω, μια παγκόσμια αντίληψη για το τοπικό, μια παγκόσμια αντίληψη για τον τόπο.